

ПОЈАМ ЗАКОНА У ДЕЛУ БОЖИДАРА ГРУЈОВИЋА

САМИР АЛИЧИЋ

Државни универзитет у Новом Пазару, Правни департман
Бука Караџића б.б., Нови Пазар, Србија
samiralicic1@gmail.com

САЖЕТАК: У *Слову*, говору који је Божидар Грујовић (Теодор Филиповић) намеравао да одржи приликом оснивања Правитељствујушчег совјета српског 1805. године, постоји дефиниција појма „закон” по којој он има следећа обележја: представља израз народне воље; примењује се једнако на све грађане; има рационални и етички карактер јер наређује да се чини добро а спречава зло. Овакво поимање закона разликује се од позитивистичког схватања које доминира у нашем савременом праву. У раду се анализирају правне и политичке идеје Божидара Грујовића с циљем да се покаже да његово схватање закона потиче из римског права, и да је реципирано посредством Русоа и идеолога Француске револуције. Супротно доминантном мишљењу у литератури, став је аутора овог чланка да непосредни узор за идеје Божидара Грујовића треба тражити не у Декларацији права човека и грађанина из 1789. године, него у Монтањарском уставу и Декларацији права човека и грађанина из 1793. године.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Божидар Грујовић, правна филозофија, политичке теорије, Први српски устанак, Француска револуција, Римско право

УВОД

Приликом оснивања *Правитељствујушчег совјета српског*, једног од главних органа власти Србије за време Првог српског устанка, секретар и зачетник идеје о оснивању Совјета Теодор Филиповић¹, августа 1805. године

¹ У даљем тексту Теодора Филиповића ословљаваћемо његовим псеудонимом. Рођен је 1778. године у Руми, која је тада припадала Хабзбуршкој монархији. У Будимпешти је стекао титулу доктора права. Године 1803. постао је адвокат, а 1804. професор правне историје на Универзитету у Харкову (Руско царство, данас Украјина). Године 1805. стиже као добровољац у устаничку Србију, где је радио на организацији устаничке власти и оснивању

припреmio је поздравни говор данас познат као *Слово*. На самом почетку Грујовић каже: „Закон је воља вилајетска, која вилајету целом и сваком добро заповеда а зло запрешчава. Први, дакле, господар у вилајету јест закон. Под законом морад и господари и поглавари и совјет правитељствујушчи и сјашченство и војинство и сав народ бити; и то под једним те истим законом. Закон добре, заслужене да награди, а зле, непокорне, лењиве у служби да каштигује. Зато закон разуман и праведан бити мора...” [Ристић 1953: 33]. О текстуалној историји Грујовићевог *Слова* видети [Шаркић 2014: 772, нап. 5]. У овом раду дела Божидача Грујовића цитирали смо према [Ристић 1953].

У првој реченици дата је дефиниција закона. Овај појам карактеришу три обележја: прво, он је израз народне воље; друго, он је опште обавезан и једнак за све; и треће, закон има етички и рационални карактер, јер се њиме наређује да се чини добро и спречава зло. У даљем тексту *Слова* ова три принципа детаљније се објашњавају, па ћемо сваки од њих посебно анализирати.

ЗАКОН ЈЕ ИЗРАЗ НАРОДНОГ СУВЕРЕНИТЕТА

Грујовић каже да је закон воља *вилајетска* и да је закон *први ѓосподар у вилајету*. Термин *вилајет* који на турском изворно значи *покрајина* или *провинција* Грујовић употребљава у значењу *народ*. Према Радету Радовићу, који се позива на Стојана Новаковића, Јашу Продановића и Слободана Јовановића, о томе је постојао консензус у старијој српској литератури. Он истиче да само аустроугарски аутор Бењамин Калај преводи овај израз буквално: *Land* – земља, покрајина [Радовић 1940: 42]. У новије време Срђан Шаркић сматра да Грујовић ову реч користи у значењу *државе* [Шаркић 2014: 772], што делује мало вероватно јер у то време тај концепт још није био изграђен ни у иностраној теорији и термини којима се он означава ретко су се користили и у страним језицима. Осим тога, како ћемо видети, анализа идеја Божидача Грујовића показује да њему идеја државе у савременом смислу није била позната. Дакле, закон је израз воље народа и уједно израз његовог суверенитета. То је велика разлика у односу на модерну употребу тог термина. Њиме се данас углавном означава акт који доноси надлежни орган, по правилу скупштина као представничко тело.

Грујовићева дефиниција, по којој се термином *закон* може означити само одлука коју доноси читав народ, слично данашњем општеном изјашњавању на референдуму или плебисциту, потиче из античког Рима. Римски термин *lex* имао уже значење него нпр. νόμος у Старој Грчкој [Frezza 1968]. *Lex* је искључиво акт усвојен на скупштини, при чему се под скупштином подразумева збор грађана, а не тело сачињено од изабраних народних представника. О схватању закона у Римском праву видети:

Правитељствујушгг совјета српског, чији је постао секретар. Умро је од туберкулозе у Новом Саду, 1807. године.

[Biondi 1965; Biscardi 1988; Gaudamet 1950; Magdelain 1978; Serrao 1973]. Ово схватање постоји бар од Закона 12 таблица [L.D.T. 12.5; Livius A.U.c. 7.17.12]. Оно се задржало и у Гајевим *Институцијама*, уџбенику права из другог века [G.1.3], у којем се закон дефинише као *оно што народ зајоведи или усјанови*. Сличну дефиницију налазимо и у Јустинијановим *Институцијама* у шестом веку [I.1.2.4]. У складу с тим, правник Улпијан, који живи крајем периода принципата, користећи фину нијансу у изражавању каже да царски указ (конституција) „има снагу закона” [D.1.4.1pr]. Но, све до посткласичног периода, конституције неће бити означаване термином *закон*.

Извесно је, дакле, да дефиниција закона у *Слову* потиче из антике, али поставља се питање, да ли је реципирана директно из дела античких писаца? Као професору правне историје, она су Божидару Грујовићу морала бити позната. У науци постоји теорија по којој је међу његовим узорима био и антички Рим [Ристић 1953: 37].

Античке политичке идеје имале су важну улогу у формирању идеологије српске револуције. Савременик тих догађаја, Лазар Арсенијевић Баталака, сведочи да су примери из античке историје имали велики значај за дизање родољубивог духа ђака Велике школе, образовне институције коју су устаници основали у ослобођеном Београду: „Примери из свемирне историје, врло су здраво дејствовали на млађани дух, срце и душу ђака Велике школе. Они никад, без великог усхићења, нису могли говорити о атињанину Аристиду, Темистоклу и о тако рећи освећеном Сократу, и законодавцу атинском, Солуну; о шпартанском Ликургу и јунаку Леониди; о тивском Енаминонди; и о Римљанима: Регулесу, Катону, Муцији Сцеволи и о другима, који су, више свега, живили само за то, да се жртвују за отечество и род свој, већ су били један другоме и ова имена понадевали.” [Арсенијевић 1988: 397]. Као својеврсни знак везе с античким наслеђем, на печату Правитељствујушћег Совјета налазио се, поред грба Србије с крстом и четири оцила, и грб древне Трибалије, са свињском главом прободеном стрелом [Арсенијевић 1988: 176].

Ипак, у литератури доминира мишљење да су непосредна Грујовићева инспирација биле идеје Француске револуције, и то превасходно Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године (у даљем тексту: Декларација из 1789) [Продановић 1947: 25; Радош 2000: 65; Ристић 1953: 37; Шаркић 2014: 774]. То важи и за наведену дефиницију закона. Обично се каже да она представља прераду члана 6 ове Декларације [Ристић 1953: 38; Радош 2000: 68], који садржи дефиницију закона у првој реченици, а затим следи образложење два елемента дефиниције: првог, да је закон израз народне воље, и другог, да су сви једнаки пред Законом: „Закон је израз опште воље. Сви грађани имају право да учествују лично, или преко својих представника, у његовом стварању. Он мора бити једнак за све, било да штити било да кажњава...”²

Но, трећи елемент Грујовићеве дефиниције, који се односи на етички и рационални карактер закона, упадљиво је одсутан у тексту Декла-

² Све стране текстове који су наведени у преводу у овом чланку превео је аутор.

рације из 1789. Због тога, а како ћемо видети и због неких других Грујовићевих ставова, чини се да његов непосредни узор није Декларација из 1789, него Декларација о правима човека и грађанина из 1793, односно тзв. Јакобинска декларација. Реч је о преамбули „Монтањарског” устава која, као ни сâм устав, никада није ступила на снагу, али је извршила велики утицај на каснију правну и политичку мисао. У даљем тексту: Декларација из 1793. у члану 4 ове Декларације каже се: „§ 4 Закон је слободни и свечани израз опште воље; он је исти за све, било да штити, било да кажњава; он може наредити само оно што је правично и корисно за друштво; он може само оно што је штетно.” Последњи део реченице, у којем се каже да закон наређује да се чини оно што је праведно и корисно за друштво и брани да се чини оно што је за њега штетно, готово се подудара с другим делом Грујовићеве дефиниције из *Слова*: „...која вилајету целом и сваком добро заповеда а зло запрешчава”. Иако не можемо са сигурношћу тврдити да је Божидар Грујовић био прикривени јакобинац, изгледа да не само ова дефиниција него, како ћемо видети, и друга места у његовим текстовима, допуштају такву хипотезу.

Питањем рационалног и етичког карактера закона бавићемо се у другом делу рада. Сада ћемо анализирати елемент Грујовићеве дефиниције по којем је закон израз народне воље (*воља вилајетска*). Опште је познато да је творац већег дела идеја Француске револуције Жан-Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau) [Баста 1989]. И термин *оџиџа воља* (*volonté générale*) који користе француске декларације, како она из 1789. тако и јакобинска из 1793. године, без сумње потиче из Русоовог пера. У његовом најпознатијем делу *Друштвени уговор* налазимо дефиницију по којој су закони акти опште воље – *actes de la volonté générale* [Rousseau 1762: 87–88].

Русо је први у историји употребио термин *volonté générale*, те нема сумње да га је он и сковао. Француски револуционари преузели су га заједно с бројним другим појмовима и идејама. Русо је, пак, идеју преузео из антике, и то превасходно из Римске републике, што потврђује посебно четврта књига *Друштвеног уговора* која је готово у целости посвећена анализи римског политичког система [Rousseau 1762: 259 и даље]. Како смо видели, Грујовић је употребио израз *воља вилајетска* (*народна воља*) вероватно зато што његовим сународницима буквални превод израза *volonté générale* не би био јасан. На тај начин његова дефиниција чак и више личи на римске дефиниције закона, него оне у француским декларацијама. Више о настанку дефиниције закона у Декларацији из 1793. видети у: [Lobrano 1994].

Дакле, закон је само одлука коју цео народ одобри, а не неко представничко тело. Но, како је Грујовић замишљао да ову идеју оствари? По свему судећи, преко „везаног мандата” чланова Совјета: „Свака нахија да избере једног разумна, честна и поштена мужа, кому послови вилајетски да се препоруче и који само за вилајет (народ) живити, бдити и радити са свом снагом да дужан буде. Овоме нахија да писмену власт и полномошчије и ужитак определи. Дванаест има нахија, дакле дванаест

такових људи поглавитих... Ових дванаест да се скупе и управљају народом целим и послове вилајетске да међ собом разделе. Између себе да изаберу поглавара за месец дана, други месец другог и тако даље. Добро би било и веома нужно да један господар буде председатељ а у његовом одсуству да онај месечни буде..." [Ристић 1953: 30]. Затим се даље каже да они између себе треба да изаберу шест *йойечийшеља* који ће се бавити појединим ресорима управе. Они не би чинили одвојено тело („владу” у савременом смислу), него би и даље представљали део Совјета [Ристић 1953: 30–32]. Такође, Грујовић додаје: „осталих шест да су у свему советници и кроме тога сваки од своје нахије претставитељ (репрезентант) да буде; и штогод у нахији бива да има совету соопшчити..." [Ристић 1953: 32].

На основу наведеног, изгледа да је Грујовић замишљао Совјет као орган непосредне демократије. Горе наведене одредбе нацрта о организацији Совјета које говоре о томе да се сваком члану овог тела од народа његове нахије „послови вилајетски да се препоруче и нахија да писмену власт и полномошчије”, те да „сваки од своје нахије претставитељ (репрезентант) да буде; и штогод у нахији бива да има совету соопшчити”, треба тумачити управо на тај начин. Улога његових чланова била је да преносе ставове становништва своје нахије.

Пројект непосредне демократије у Србији није био у то време утопијска идеја. Напротив, она је већ постојала у виду сеоских, кнежинских и нахијских скупштина, које су функционисале током скоро читавог периода отоманске власти. Требало је само да се мрежа већ постојећих локалних органа народне самоуправе повеже једним централним органом, Совјетом, састављеним од делегата који би преносили ставове нахијских скупштина. То што ова идеја на крају није успела да се преточи у реалност, и што је Совјет добио сасвим другачији карактер, последица је каснијих догађаја и јачања војних органа власти, како војвода у појединим областима тако и врховног војвода (Карађорђа).

Такође, Грујовић није прихватао англосаксонски модел поделе власти на законодавну, извршну и судску, који је промовисао Монтеѕкје а усвојио француски устав из 1791. године. Наиме, француски устав из 1791, био је заснован на представничкој демократији и подели власти (видети посебно треће поглавље, чланови 2–5). Грујовић је замишљао Совјет као орган који ће обављати све функције власти, и чији ће чланови представљати поједине нахије, тј. административне области Србије. Требало је да се сваког месеца бира нови председник Совјета.³ Али у томе Грујовић није сасвим доследан, јер одмах затим каже да би ипак било добро да постоји стални председник а да га онај месечни само замењује у случају одсутности.

У литератури је указивано на различите непосредне узоре за организацију Совјета. Најстарију такву тезу изнео је Светозар Марковић. По њему је Грујовић пресликао организацију тадашње Угарске скупштине,

³ Вероватно је намера била да се за годину дана сви измењају на месту председника по принципу ротације.

коју су чинили представници појединих жупанија који су даље делили послове између себе. Осим тога, Грујовићев уставни модел упоређиван је с олигархијским републикама попут Млетачке републике, парламентарним монархијама попут Енглеске, а чак је указивано и на сличност с америчким Сенатом [Радовић 1940: 48]. Стога можемо да укажемо на још један могући извор инспирације *Усврјенија Совјетја*: Монтањарски (јакобински) устав Француске Републике из 1793. године. На то указује чињеница да Совјет из своје средине бира чланове „извршне” власти, који немају никакав однос између себе и не чине издвојену „владу”. Управо такав је био положај „агената администрације” које Законодавно тело именује а надзире Извршни комитет по Монтањарском уставу (чл. 65–74). У чл. 68 каже се изричито да они не формирају савет и да нису ни у каквом међусобном односу.

На основу наведеног јасно је да Божидар Грујовић прихвата идеју народног суверенитета, коју треба разликовати од данас доминантне концепције државног суверенитета. Идеолози Првог устанка, иако су познавали термин „држава”, исти углавном нису користили у данас уобичајеном, веберовском значењу, као апстрактно замишљено тело које стоји изнад грађана и којем су грађани потчињени. Напротив, под појмом *држава* идеолози Првог устанка подразумевали су заједницу грађана у конкретном смислу, на исти начин на који су Стари Грци и Римљани користили термине *полис* и *република*. У складу с наведеним, суверенитет у Првом устанку није нешто што припада држави и што се простире на грађане, него нешто што се везује за саме грађане.

У белешкама које је Грујовићев савременик Лазар Војновић користио за предавања на Београдској великој школи за време Првог српског устанка налазимо следећу дефиницију: „Држава је сједињење својеволјних људи под једну општу власт и једно опште прављење, безопасности ради учињено” [Гавриловић 2013: 50]. Ово не личи ни мало на данас вероватно најшире прихваћену дефиницију која потиче од социолога Макса Вебера (Max Weber), по којој је модерна држава организација која има легитимни монопол физичке силе на одређеној територији [Weber 1919: 402]. Много је сличнија, на пример, Цицероновој дефиницији *civitas* [Cicero, *De re publica* 1.49 и 1.39; видети: Catalano 1971: 48].

Да у Војновићевој мисли држава није ништа друго него заједница грађана, доказ је и његово прихватање теорије о настанку државе путем удруживања више породица, као основних друштвених ћелија, у све веће друштвене заједнице [Гавриловић 2013: 50–51].

Идеја о настанку државе удруживањем више породица била је прихваћена и од Доситеја Обрадовића [Радош 2000: 43]. Иако у основи прихвата теорију друштвеног уговора, Доситеј одбија, како мишљење Хобса тако и Русоа, о могућности самосталног живота усамљених јединки и прихвата Аристотелово учење о човеку као друштвеном бићу по природи. По овој теорији, човек као друштвено биће не може живети сâм; породице се удружују спонтано у села а ова у политичке заједнице – полисе [Aristoteles, *Politica* I.2.1252b–1253^o1]. Човек је по природи политичка

животиња, предодређен за заједницу [Aristoteles, *Politica* 1253a1–11; Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1162; видети Mulgan 1974]. Но, у више детаља Доситеј је ближи Хобсу него Русоу: он одбија мисао да је човек по природи добар и сматра да би природно стање могло представљати искључиво рат свих против свију. Такође, он сматра да је народ друштвеним уговором пренео сва своја права на суверена, који, у складу с идејама просвећеног апсолутизма, треба да влада за добро народа користећи разум, и Доситеј одбија било какву поделу или ограничење његових овлашћења [Радовић 1939: 415].

Принцип народног суверенитета био је изражен и у Декларацији из 1789. (чл. 3), али у Декларацији из 1793. у чл. 25 то је учињено на много јаснији начин. Уз то, Монтањарски устав предвиђао је и конкретан уставни механизам за непосредно учешће народа у доношењу закона. Предлог законодавног тела требало је да се шаље свим локалним заједницама у Француској. Ако се бар десет посто локалних скупштина у преко педесет посто департмана Француске не изјасни против предлога, предлог постаје закон. У противном се сазивају све локалне скупштине и питање се решава народним изјашњавањем (чл. 56–60). Због тога се чини да је управо овај устав, уз значајно поједностављење, могао бити инспирација за Грујовићев нацрт организације Совјета.

ЗАКОН СЕ МОРА ЈЕДНАКО ПРИМЕЊИВАТИ НА СВЕ

Како смо видели, Грујовић на почетку *Слова* каже да се закон једнако примењује на све грађане „...која вилајету целом и сваком... заповеда... Под законом мораду и господари и поглавари и совјет правитељствујушчи и сјашченство и војинство и сав народ бити; и то под једним те истим законом.” У даљем тексту се детаљније објашњава шта то значи: „...закон да нам први господар и заповедник буде. Он да заповеда господарима, војводама, совјету, сјашченству, владикама и свакоме, малому и великому...нитко у народу да нема власти ни најмањем сиромашу зла чинити; а особито онај, кога је народа за судију и заповедника изабрао, не само да не сме ни најмање зло чинити, него да мора у свакој прилици добро чинити, иначе бо није достојан судија и поглавар бити...” [Ристић 1953: 34–35].

Идеја једнакости грађана пред законом постоји како у Декларацији из 1789. (чл. 1; видети и члан 6) тако и у Декларацији из 1793. године (чл. 3; детаљније разрађено у члановима 5, 16, 19, 29, 34).

Ова идеја прихваћена је, као и идеја народног суверенитета, преко просветитеља, превасходно Русоа, који је овом питању посветио и посебан трактат [Rousseau 1754], а њиме се бавио и у *Друшћивеном уговору* [Rousseau 1762: 86–87].

И она потиче из пера античких мислилаца. У Риму постоји већ у Закону дванаест таблица – „Привилегије да се не предлажу” [L. D. T 1.5; Cicero, *De Legibus*, 3.4]. И Цицерон каже: „ако се наине не жели изједначити имовина, ако таленат свих не може бити једнаки, јасно је да међусобна права оних који су грађани у истој републици треба да буду једнака”

[Cicero, *De re publica*, 1.49]. О општости и једнакој примени као карактеристикама закона у римском праву видети и [D.1.3.10; D.1.3.8; Šarkić i Malenica 1994: 141–142].

ЗАКОН НАРЕЂУЈЕ ДА СЕ ЧИНИ ДОБРО И СПРЕЧАВА ЗЛО

Како смо већ рекли, део Грујовићеве реченице *која вилајетју целом и сваком добро зајоведа а зло зајрешчава* одговара делу дефиниције из Јакобинске декларације. У Декларацији из 1789. нема захтева да закон мора да наређује да се чини оно што је праведно. Постоји само ограничење у члану 5 по којем закон има право да забрани само она понашања која су штетна по друштво.

Реч је о нијанси, али значајној. Она указује на прихватање јакобинских идеја о значају морала у политици и праву. Идеја о рационалном и етичком карактеру права је у великој мери присутна код Грујовића [Ристић 1953: 64–65; Радовић 1940: 43–45]. Мисао о закону заснованом на разуму и правди провлачи се кроз читаво Слово о слободи. Тако, Грујовић каже: „Но закон тако као и рана, мора добар бити. А како ћемо ми тај добар закон направити, под којим ће вилајет честит и срећан бити... Ово нас срце и душа наша најбоље научити може. Чему је сваки разуман честан и поштен човек покоран, и што он до смрти своје слушати жели. Свако ће рећи, ја сам покоран разуму и правди... заповедај ми разумно и твори ми правду, пак ћу за те у нужди и крв пролити... Разум дакле и правда јесу две половине благополучија. Гди разума и правде нема, ту нема закона. Ми да подигнемо и утврдимо у Србији ова два рада: разум и правду и да их добро укрепимо са целом нашом снагом... И овај мудри и праведни закон, да нам први господар и заповедник буде.”

Закон који није добар и праведан, у ствари и није закон и не мора се поштовати. Ова основна идеја природног права, која је постојала већ код грчких филозофа и римских јуриспрудената, несумњиво је преузета посредством Француске револуције, или конкретније јакобинске мисли. О моралу као основу своје идеологије Максимилијан Робеспјер (Maximilien Robespierre), је нашироко расправљао у свом обраћању Конвенту од 17. пливизоа године II (5. фебруара 1794). Централни принцип Робеспјерове политике је идеја врлине [Robespierre 1793: 6].

Идеја да само народ пун врлине може засновати савршено друштво, преузета је у јакобинску мисао од Русоа, који се опет, као што је добро познато, инспирисао делима античких аутора [Emberley 1984]. За римско поимање рационалног и етичког карактера закона илустративан је познати фрагмент Јустинијанових *Диџестиа*, у којем класични римски правник Марцијан цитира грчког стоичког филозофа Хризипа и атинског говорника Демостена [D.1.3.2]. У њему се јасно истиче етички и рационални карактер закона и између осталог се каже да је закон заједничка обавеза свих, врховни господар у заједници грађана, и средство којим се подстиче добро и спречава зло, баш као у Декларацији из 1793. и у Грујовићевом *Слову*. Такође, дефиниција закона римског правника Папини-

јана, коју су Јустинијанови компилатори ставили испред горе наведеног Марцијановог фрагмента, не оставља никакву сумњу да је настала преградом Демостенове реторичке дефиниције коју цитира Марцијан [D.1.3.1].

Део јакобинске дефиниције, коју је преузео Божидар Грујовић, о закону као средству које треба да наређује да се чини добро и забрањује зло, потиче, дакле, из стоичке филозофије, или конкретније из Хризиповог дела, да би га у римско право унео Марцијан, одакле је пак преко дела просветитеља постао део идеологије Француске револуције. Рационални и етички карактер права био је општа карактеристика римског природно-правног учења, које се углавном развило под утицајем стоицизма. И Цицерон, који је такође био познати присталица стоичке доктрине мислио је да се републиком не може владати без највеће правде [Cicero, *De legibus* 2.70].

У тесној вези с идејом о етичком карактеру права је и идеја о праву на отпор лошој власти. Дела античких мислилаца, превасходно римских из периода Републике, пуна су референци о праву на отпор тиранији и у том смислу су посебно карактеристични Цицеронове списи [Cicero, *De re publica* 3.31.43, 2.24.45; *De legibus* 3.11]. Он је можда на најлепши начин изнео идеју о праву на отпор лошој власти и њеним прописима, рекавши да је онај који се супротстави лошој одлуци најчаснији грађанин [Cicero, *De legibus* 3.11]. Концепт права на отпор у древном Риму и његов утицај на каснију правну и политичку мисао је детаљно изучен у романистици [вид. Betti 1963; Guarino 1975; Catalano 1971; Catalano 1977].

Идеја о праву на отпор играла је велику улогу и у Француској револуцији. Она није била јасно изражена у Декларацији из 1789, али јесте у Декларацији из 1793, и то чак у шест чланова, 11, 12, 27 а посебно у члановима 33–35.

Добро је познато да је Робеспјер лично много држао до права на насилни отпор тиранији, и да је имао значајну улогу у креирању горе наведених одредаба. Том приликом ушао је у чувену полемику са жирондинцима, у којој је одлучно супротставио њиховим покушајима да право на отпор ставе у уставне и законске оквире, искључујући тиме право на насилни отпор. Када је Кондорсет на конвенту 22. априла 1793. представио жирондински пројект устава, у којем је у последњем ставу члана 32 стајало да се право на отпор може манифестовати само на уставом предвиђен начин, Робеспјер је бесно интервенисао. Испрва, постигнут је компромис по којем је члан редигован, предвиђајући изричито право на побуну, али само ако правна средства нису довољна за заштиту права. На крају, усвојен је горе цитирани текст који је поднео Барер 29. маја. Робеспјер је расправу у Јакобинском клубу закључио рекавши да се не осећа способним да пропише, како да народ сâм себе спасе [Catalano 1971: 65–68]. Укратко, док су жирондинци желели да праву на отпор дају процедуралну форму, Робеспјер се томе супротстављао.

Робеспјерова расправа са жирондинцима илустративна је као пример сукоба, с једне стране, идеје о праву на отпор лошој власти и њеним прописима, који ако нису правични заправо ни не представљају законе у правом смислу, које укључује и право на насилни отпор, и модерних,

германских и англосаксонских правно-позитивистичких идеја с друге стране, по којима је право све оно што пропише онај који има власт, без обзира на садржину саме норме. Оваква идеологија је у складу с англосаксонским концептом *владавине њрава* (rule of law) који је у то време већ увелико постојао, и немачког концепта *њравне државе* (Rechtsstaat) који је малопре тога концепцијски засновао Имануел Кант (мада он није и творац самог термина *њравна држава*, који ће нешто касније ући у општу употребу). С тим у вези, познато је да је Имануел Кант био противник идеје о праву на отпор, јер је она била супротна идеји *њравне државе* коју је заговарао [Vlahos 1962: 526–545; Catalano 1971: 64; Радош 2000: 66].

Да су Грујовићеви ставови били сличнији Робеспјеровим него ставовима жирондинаца показује његова дипломатска преписка. У два писма упућена султану у Цариград и у једној молби припремљеној за руског цара он се позива управо на право и дужност на отпор тиранији да би оправдао Српски устанак: „...најсветији, вечни и непоколебљиви закон јесте бранити и штитити свој живот... и Бог заповеда да се невини животи штите од насиља и напада... [Ристић 1953: 22]”; „Ми волимо сви изгинути него се приклонити под јарам наших мучитеља... Боље је умрети него носити окове ропства без наде да их се икад ослободим [Ристић, 1953: 47]”; „Ми никада нећемо више живети под влашћу оних царских одметника и боље је нама свима изгинути него ... остати у овом ужасном положају [Ристић 1953: 48].”

Очигледно, Грујовић прихвата девизу *La Liberté ou la Mort* (*Слобода или смрт!*), карактеристичну за Француску револуцију а посебно за период владавине јакобинског терора, коју је девизу прихватила и грчка револуција (*Ελευθερία ή θάνατος*). У *Слову* је она формулисана на следећи начин: „Боље је не живети него у поганом ропству бити [Ристић 1953: 35].”

ИДЕЈЕ БОЖИДАРА ГРУЈОВИЋА ДАНАС

По доминантном мишљењу у савременој литератури, Божидар Грујовић може се сматрати претечом идеје „правне државе” [Радош 2000: 64; Поповић 2004] и либерализма [Продановић 1947: 25; Поповић 2004] у Србији, и првим српским „уставотворцем” [Ђорђевић 2013: 36]. Укратко, по савременим ауторима он је заступао модерну представничку демократију, засновану на парламентаризму, подели власти, владавини права, правној држави, итд. Често се оцењује и да је Грујовић био идеалиста који није добро разумевао прилике у устаничкој Србији [на пример: Шаркић 2014: 774], и да је за његове идеје било прерано.

Мишљења смо да би начин како се данас гледа на Божидара Грујовића требало преиспитати. Како правилно примећује Шаркић, евентуално би се могло говорити о неким зачецима правне државе у Првом српском устанку [Шаркић 2014: 774], односно о институтима који наликују на институте савремене правне државе, али не и о постојању саме идеје. Треба подсетити, свет је у то време изгледао другачије него данас. Сједињене Америчке Државе биле су удаљена, недавно ослобођена ко-

лонија, Велика Британија острвска земља изолована од Европе којом је доминирала Наполеонова Француска, а уједињена Немачка још није постојала. Идеје на којима се заснивао савремени политички систем тек је требао да прокрчи себи пут. Многи од термина који данас нама изгледају толико природно да без њих тешко можемо да се изразимо, попут речи којима се данас означава *држава* у многим језицима, нису још били ушли у употребу, или, попут термина *јавна држава*, нису ни постојали.

Изгледа да је Грујовић искрено намеравао да у Србији успостави непосредну демократију по узору на Римску Републику, да Русоове и Робеспјерове идеје претвори у реалност. Она би се добро уклапала у постојећи систем сеоских, кнежинских и нахијских народних самоуправа. У томе је имао и подршку од стране неких утицајних политичких кругова, пре свега појединих старешина које су сматрале да могу лако манипулисати нахијским и кнежинским скупштинама и користити их као средство у борби за ограничење власти Карађорђа. Може се рећи да је Грујовић био идеолог њихове странке, као што су Иван Југовић и Доситеј Обрадовић стали уз Карађорђа. То што на крају није успео у својој намери, не значи да је од почетка био без икакве шансе за успех.

Схватање које сматрамо погрешним, да је Грујовић покушавао да у Србији створи модерну бирократску државу у којој би законодавна власт била у рукама народног представништва, није ново. Постоји бар од Светозара Марковића. Он је Грујовића сматрао претечом либерализма, који је, по Марковићевом мишљењу, уништио шансу да остаци српских народних самоуправа еволуирају у организацију власти по узору на Римску Републику, која би се састојала од изабраних функционера и зборовца грађана, без представништва и троделне поделе власти. Тако, у политичком трактату под називом *Народна скупштина* Марковић каже: „Овакав одношај између кнеза и скупштине није било ништа особито код нас Срба, што нигде није било код других народа. Тако је било обично код свију патријархалних народа само у разним облицима. Прости људи кад бирају старешину, по обичају који је у народу утврђен, дају му увек неограничену власт на бога и душу”. Такве су власти биле код Римљана: конзули, диктатори и трибуни. Сви су они били изабрани од народа за извесно време. За време своје власти владали су неограничено... [Марковић 1965: 85–86]”; „Да не би ко помислио да ми у законодавству хоћемо нешто изванредно, што не постоји ни у најнапреднијим земљама, ми ћемо најпре споменути нека најнапреднија законодавства која су постојала и која сад постоје или се предлажу да се установе. Код Римљана за време републике римски народ је имао такозвану непосредну законодавну власт. За сваки закон који је предлагао конзул или друга која власт требао је да гласа цео народ по извесним окрузима, као што се тада делио римски народ... Ми не велимо да је ова установа била савршена, али треба имати на уму да су Римљани тада били још мање цивилизовани но сад ми. То је у исто време доказ да народ не треба да достигне бог зна какав ступањ образованости, па да појми да је он суверен и да баш сваки грађанин треба да каже сâм своје мишљење о закону који се тиче његове коже, а не да други

за њега говори [Марковић 1965: 76].” За више детаља о рецепцији римских правно-политичких идеја у делу Светозара Марковића упућујемо на рад који смо посветили овој теми [Аличић 2013], као и на реферат који смо изложили на Првом евроазијском колоквијуму римског права, који је, захваљујући великој пажњи коју је изазвао, поред зборника радова са скупа [Аличић 2012], објављен још једном у италијанској верзији у међународном романистичком часопису *Roma e America* [Аличић 2013], а нешто касније и у шпанском преводу у незнатно измењеној верзији [Аличић 2014].

Но, чини нам се да пажљива анализа показује да су Марковићеве и Грујовићеве идеје у ствари припадале истој линији српске правно политичке мисли. И један и други су, по нашем мишљењу, прихватили претежно „романску” концепцију државе као заједнице грађана, а не „модерну” односно „германску” идеју о држави као организацији која има монопол силе и која се поставља изнад грађана односно којој су грађани потчињени. Више о разликама између ове две концепције видети у: [Lobrano 1990].

Ове идеје, преузете углавном посредством Русоа, у 19. веку заступала је Радикална странка. Оне су извршиле скроман утицај на савремени правни и политички систем у Србији. Мислимо ту пре свега на неке трагове идеје непосредне демократије попут збора грађана и референдума у месним заједницама, и института судија-поротника. Међутим, утицале су значајно на социјалистичку уставност и на стварање специфичног југословенског „самоуправног” социјализма.⁴ По нашем мишљењу, Грујовић би се могао пре сматрати претечом оваквих идеја, него либералних.

На први поглед, рекло би се да су ове идеје данас изгубиле трку с временом. Наша савремена уставност ближа је идејама које су заступали противници радикала, попут Слободана Јовановића, идејама англоамеричке демократије и немачке правне државе. Будући да су их углавном усвојили студирајући у Француској преко дела Монтескјеа и његових следбеника често се називају, можда помало неодговарајуће, „француски ђаци”.

Међутим, живимо у времену у којем, како изгледа, влада велико незадовољство савременом демократијом по англоамеричком моделу и све су гласнији захтеви за њену реформу. Она се одржава у садашњем облику не толико због вере у њене предности, колико из страха да су јој једина алтернатива диктатура или безвлашће. У том светлу, истраживање различитих уставних модела и политичких идеологија који постоје, или су постојали кроз историју, је важно, јер показује неистинитост овог аргумента. Наиме, могуће је обезбедити демократски систем власти и на начелима потпуно другачијим од оних која важе данас. Пре свега, под тим мислимо на непосредну демократију уместо представничке, и на начело јединства власти, уместо поделе власти на законодавну, извршну и судску.

Грујовићеве идеје указују да је историја Србије бременита разноврсним правним и политичким идеологијама, и да у њој не треба увек и искључиво тражити утицај германских и англоамеричких идеја. У крај-

⁴ Наравно, увек када говоримо о југословенској социјалистичкој уставности треба имати на уму да је она великим делом била сведена на пуку форму и да се иза ње крио ауторитарни режим, премда умеренији него у већини осталих социјалистичких земаља.

њој линији, Грујовићеве идеје могле би бити повод за размишљање о нашем савременом политичком систему, и о његовом евентуалном редефинисању у будућности.

ЗАКЉУЧАК

По дефиницији присутној у *Слову* Божидара Грујовића закон има следећа обележја: представља израз народне воље; примењује се једнако на све грађане; има рационални и етички карактер јер наређује да се чини добро и спречава зло.

Овакво схватање закона разликује се од позитивистичког схватања које доминира у нашем савременом праву. Данас се под законом подразумева правни акт који по одређеном поступку доноси надлежни орган државе, по правилу скупштина састављена од изабраних народних представника, али без директног учешћа народа.

Грујовићево схватање закона потиче из антике, или конкретније из римског права. Оно је прихваћено вероватно посредном рецепцијом, преко мислилаца периода рационализма, понајпре Русоа, и идеолога Француске револуције, превасходно Робеспјера. Супротно доминантном мишљењу у литератури, став је аутора овог чланка да непосредни узор за идеје Божидара Грујовића треба тражити не у Декларацији права човека и грађанина из 1789. године, него у јакобинској идеологији, и то превасходно у Монтањарском уставу и Декларацији права човека и грађанина из 1793. године.

Пример израза *закон* показује да треба бити опрезан с употребом савремене терминологије за описивање правне и политичке идеологије Првог српског устанка. И када писци тога времена користе неке термине сличне данашњима, попут *држава*, *устав* или *закон*, не мора да значи да под тим подразумевају исто што и ми данас. Појмови из англосаксонске уставности и модерне немачке теорије као што су *једнака држава*, *владавина једнака*, *заштитна грађанских једнака и слобода*, *једнака власт* итд. тешко да су применљиви на период 1804–1813.

Разлог је тај што су идеолози Првог српског устанка, попут Божидара Грујовића и Лазара Војновића, прихватили претежно „романску” концепцију о држави-заједници, а не „модерну” односно „германску” идеју о држави-организацији. Правно-политичка идеологија Српске револуције пре се може сматрати примером рецепције античких државно-правних концепата у Срба, него претечом модерних, англосаксонских и немачких идеја.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аличић, Самир (2013). Рецепција римских правних и политичких идеја у делима Светозара Марковића. *Зборник радова са научног скупљања Антика и савремени свет – научници, истраживачи и тумачи*, Београд – Нови Сад – Сремска Митровица: Друштво за античке студије Србије, 83–93.

- Арсенијевић, Лазар Баталака (1988). *Историја српског усџанка*. Књига I, Београд: Просвета.
- Баста, Данило Н. (1989). Француска револуција и правна филозофија. *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, 6: 671–683.
- Гавриловић, Андра (2013). *Београдска Велика школа (1808–1813)*, Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду.
- Марковић, Светозар (1965). *Сабрани списи*, Београд: Култура.
- Поповић, Милијан (2004). Божидар Грујовић – Теодор Филиповић као правни филозоф и први српски уставописац, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, XXXVIII, 2: 61–82.
- Продановић, Јаша (1947). *Историја политичких странака и струја у Србији*, Београд: Просвета.
- Радовић, Вл. Раде (1939). Природно правна теорија монархијског апсолутизма у политичкој филозофији војвођанских Срба. *Архив за правне и друштвене науке*, LVI, 407–425.
- Радовић, Вл. Раде (1940). Демократско природно право у политичкој и правној филозофији Боже Грујовића. *Архив за правне и друштвене науке*, Књига 27, 40–48.
- Радош, Јово (2000). *Почеци филозофије права код Срба*, Нови Сад: Прометеј.
- Ристић, Милован (1953). *Усџанички законикисац Теодор Филиповић (Божидар Грујовић)*, Београд: Просвета.
- Ристић, Милован – Попов, Небојша – Ђорђевић, Мирко (2013). *Божа Грујовић: Слово о слободи*. Београд: Мост Арт.
- Стојковић, Андрија (1980). *Филозофски погледи Досијеја Обрадовића*. Београд: Универзитетска библиотека Светозар Марковић.
- Шаркић, Срђан (2014). Зачеци правне државе у устанничкој Србији, у: *Владавина права и правна држава у региону*. Зборник радова, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, 771–779.
- Acte Constitutionnel du Peuple Français avec le Rapport, la Déclaration des Droits, et les Procès-verbal d'inauguration*, A Paris, De l'Imprimerie de Didot Jeune, l'an deuxième (1793).
- Aličić, Samir (2012). Sulla difesa dei diritti civili in Serbia in riferimento ad alcuni concetti giuridici romani: narodni tribuni e potere negativo. *Roma e America. Diritto romano comune*, 33: 19–34
- Aličić, Samir (2013). Sulla difesa dei diritti civili in Serbia in riferimento ad alcuni concetti giuridici romani: narodni tribuni e potere negativo. *Primo seminario eurasiatico di Diritto romano – raccolta degli scritti*. Dušanbe: Università di Roma „La Sapienza” – Consiglio nazionale delle ricerche – Corte costituzionale del Tagikistan, 111–126.
- Aličić, Samir (2014). La defensa de los derechos civiles en Serbia, *EFOROS. Publicación Semestral del Instituto Latinoamericano del Ombudsman – Defensor del Pueblo – ILO*, 1: 46–62.
- Betti, Emilio (1963). La rivoluzione dei tribuni in Roma dal 133 al '88, *Labeo*, 9: 57–88.
- Biondi, Biondo (1965). Lex e ius, *RIDA*, 12: 169–202.
- Biscardi, Arnaldo (1988). Sul concetto romano di „lex”. In: *Estudios J. Iglesias I*, Madrid, 157–166.
- Catalano, Pierangelo (1971). *Tribunato e resistenza*. Torino: Paravia.
- Catalano, Pierangelo (1977). *A proposito dei concetti di “rivoluzione” nella dottrina romanistica contemporanea (tra rivoluzione della plebe e dittature rivoluzionarie)*. Roma : Pontificia Universitas lateranensis
- Emberley, Peter (1984). Rousseau and the Domestication of Virtue, *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, XVII, 4: 731–753.
- Frezza, Paolo (1968). „Lex” e „nomos”, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*, 10: 1–29.
- Gaudemet, Jean (1950). „Jus” et “Leges”, *IVRA*, 1 : 223–252.
- Guarino, Antonio (1975). *La rivoluzione della plebe*. Napoli: Liguori.
- La Constitution Française, Présentée au Roi le 3 Septembre 1791, et acceptée par Sa Majesté le 14 du même mois* (1791). A Paris, de l'Imprimerie Nationale.

- Lobrano, Giovanni (1990). *Diritto pubblico romano e costituzionalismi moderni*. Sassari: Università degli studi di Sassari.
- Lobrano, Giovanni (1994). Dalla lex publica Populi Romani alla 'loi' della Costituzione del 1793, in: *In memoria di Ginevra Zanetti*, Sassari: Archivio storico e giuridico sardo di Sassari. Studi e memorie, 263–283.
- Magdelain, André (1978). *La loi a Rome. Histoire d'un concept*. Paris: Les Belles Lettres.
- Mulgan, Richard (1974). *Aristotle's Doctrine That Man Is a Political Animal*. *Hermes*, CII, 3: 438–445.
- Robespierre, Maximilien (1793). *Rapport sur les principes de morale politique qui doivent guider la Convention nationale dans l'administration intérieure de la République, fait au nom du Comité de Salut Public, le 18 Pluviose, l'an 2e de la République*. Paris: Imprimé par ordre de la Convention Nationale.
- Rousseau, Jean-Jacques (1754). *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Amsterdam: Chez Marc – Michel Rey.
- Rousseau, Jean-Jacques (1762). *Du contract social; ou Principes du droit politique*, Amsterdam: Chez Marc – Michel Rey.
- Serrao, Feliciano (1973). Voce «Legge» – Diritto romano. In: *Enciclopedia del diritto XXIII*, Milano, 794–850.
- Šarkić, Srđan i Antun Malenica (1994). *Pravne teorije i institucije antike*. Novi Sad: Pravni fakultet u Novom Sadu.
- Vlahos, Georges (1962). *La pensée politique de Kant*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Weber, Max (1919). Politik als Beruf, in: *Gesammelte politische Schriften*, Institut für Pädagogik der Universität Potsdam, 396–450.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THE CONCEPT OF STATUTORY LAW IN THE WORK OF BOŽIDAR GRUJOVIĆ

by

SAMIR ALIČIĆ

State University of Novi Pazar, Department of Law
 Vuka Karadžića b.b. Novi Pazar, Serbia
 samiralicic1@gmail.com

SUMMARY: In *Slovo*, a speech that Božidar Grujović (Teodor Filipović) prepared for the occasion of the foundation of the Governmental Council of Serbia (*Praviteljstvu-jušči sovjet srpski*) in 1805, there is a definition of the concept of “statutory law” (*zakon*), according to which it has the following characteristics: it is the expression of the popular will; it applies equally to all citizens; it has rational and ethical characteristics because it requires good deeds and prevents the bad ones. Such a concept of statutory law significantly differs from the positivist conception, dominant in the contemporary Serbian law. In this article, the author analyzes the legal and political ideas of Božidar Grujović with the aim to show that his ideas derive from the Roman law, and that they are received, indirectly, by Rousseau and the ideologues of the French Revolution. Contrary to the dominant theory in today’s science, the author believes that the direct model for the ideas of Grujović is not to be sought in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789, but in the Montagnard Constitution and the Declaration of the Rights of 1793.

KEYWORDS: Božidar Grujović, philosophy of law, political theories, First Serbian Uprising, French Revolution, Roman law